

УДК 316.64

Васютинський В. О.,

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України
E-mail: vasiutynskii.vadym@gmail.com

ПОЗИЦІЇ МЕШКАНЦІВ СХОДУ І ЗАХОДУ УКРАЇНИ ЩОДО ПОДІЙ НА ДОНБАСІ ЯК ОСНОВА МАЙБУТНЬОГО ЦІННІСНОГО ПОРОЗУМІННЯ

За результатами інтерв'ювання мешканців Маріуполя і Львова (по 50 осіб) із приводу воєнно-політичних подій на Донбасі виявлено шість основних позицій. Об'єднавчий характер мають прагнення миру, заклики до ефективних дій, негативна оцінка державної влади, український патріотизм (безапеляційний або компромісний). Найбільше роз'єднують взаємні звинувачення.

Ключові слова: ціннісне порозуміння, примирливо-поблажлива позиція, підбадьорливо-заохочувальна позиція, пасивно-виправдовувальна позиція, спонукально-звинувачувальна позиція, наполегливо-патріотична позиція, компромісно-проукраїнська позиція.

According to the results of interviewing the residents of Mariupol and Lviv (50 people in each city) on military and political events in Donbass, their 6 main positions were identified. A desire for peace, calls for effective actions, the negative evaluation of the state authorities, and Ukrainian patriotism (peremptory or compromise) are more consolidating. Mutual accusations are the most dissociating.

Key words: mutual understanding on values, reconciliatory and lenient position, encouraging and incentive position, passive exculpatory position, impellent and accusatory position, persistent patriotic position, compromise pro-Ukrainian position.

Постановка проблеми. Оцінка воєнних подій на Донбасі та їхнього соціально-психологічного змісту стала потужним чинником громадсько-політичного життя сучасної України. Ставлення до відповідних

явищ істотно характеризує ментальні та комунікативні позиції індивідуальних і колективних учасників суспільних процесів. Особливо напруженою є ціннісна сфера, навколо якої зосереджується більшість проблемних оцінок і запитів, суперечок і передбачень.

Сьогодні громадськість важко сприймає пропозиції про пошук порозуміння з приводу цінностей, які найбільше поділили суспільство. Таке ціннісне порозуміння відносно нечасто стає й предметом соціально-психологічного вивчення. У відповідному контексті увагу науковців звичайно привертають питання досягання компромісу та формування толерантного ставлення до відмінних думок і дій.

Наукове пояснення таких явищ в істотний спосіб ґрунтується на аналізі ціннісної сфери суспільства: має йтися про відмову від позитивістського приписування масовій свідомості базальних, суто диспозиційних цінностей і виявлення натомість цінностей, що їх колективний суб'єкт виробляє і застосовує в процесі повсякденної та водночас довготривалої життєдіяльності. Саме такий підхід на перспективу видається найбільш доцільним, якщо мати на увазі неминуче в майбутньому примирення більшості заангажованих у конфлікт громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінські дослідники безпеки діяльності в сучасному мінливому кібер-світі зосереджують увагу на розвитку культури безпеки. Це вимагає обговорення відповідних проблем у суспільстві для підвищення ціннісного порозуміння. Люди приймають культуру і норми безпеки, якщо вони спираються на спільне розуміння цінностей [3]. Таким чином, ціннісне порозуміння постає як своєрідний бажаний взірць суспільного стану, культурно-нормативна гарантія загальної безпеки.

Аналогічний висновок пропонує Л. Албала-Бертран: базові причини сучасних конфліктів є не так економічними чи політичними, як культурними. Натомість опозицією ціннісного порозуміння є агресивна або насильницька поведінка [2]. Відтак намагання запобігти агресії й насильству повинно втілюватися в зусиллях, спрямованих на утвердження такого порозуміння.

У багатьох сучасних суспільствах важливим джерелом непорозумінь є конкуренція між цінностями типово «європейськими» і «азійськими». Тому не дивно, що про особливу роль ціннісного порозуміння у відносинах між Європою та Азією на порозі ХХІ ст. говорив у 1996 р. тодішній директор Міжнародного інституту досліджень Азії В. Стокгоф. Таке порозуміння він поставив в один ряд із культурним обміном, зміцненням наукових зв'язків, а також – більш прагматично – зі створенням науково-дослідних та інформаційних центрів [7]. Належить підкреслити, що апеляція до наукового контексту постає

як важливий, навіть визначальний засіб долання ціннісних проблем і протистоянь глобального, міжнародного рівня.

Прагнучи описати прогресивні цінності XXI ст., група авторів соціал-демократичного спрямування зазначає, що визначення цінностей відбувається в багатогранному контексті – національному і глобальному. Складність полягає в тому, що антропологічне розуміння цінностей поміщає їх у межі певних соціальних перспектив – спільної історії, політики, соціальних умов. У європейському контексті, про який пишуть ці автори, важко відтворити подібну структуру, де, як правило, така річ, як європейська ідентичність громадян Європейського Союзу залишається під питанням [6]. Годі й говорити, наскільки вагому роль відіграють питання національної ідентичності в сучасній Україні, яка так драматично, через широкі соціальні конфлікти шукає своє місце в європейсько-євразійському ментальному просторі.

К.-М Лам аналізує перебіг масштабного громадського конфлікту, що мав місце в Гонконгу 2014 р. і призвів до загострення суперечностей між різними групами населення. Такий стан настроїв унеможлилював належні діалоги та виявив прогалини в розумінні цінностей. Організовані відтак обговорення було спрямовано на поглиблення розуміння громадянства. Попри всі труднощі результати роботи показали, що люди, як правило, не схвалюють насильства як засобу встановлення справедливості і цінують значення діалогу [4]. Схоже, що в більшості різних політико-ідеологічних груп у сучасній Україні переважає готовність відмовитися від насильства, але вони ще досить далекі від бажання налагодити повноцінні діалоги між носіями різних світоглядно-ціннісних систем.

Якщо мати на меті такі діалоги як доконечну перспективу нормалізації громадсько-політичного життя нашого суспільства, то слід звернути увагу на практичні параметри їхнього втілення. Поряд із загальнополітичним дискурсом співіснування (який, очевидно, буде визначальним), належатиме подбати про вироблення ефективних і прийнятних моделей створення умов для досягання ціннісного порозуміння на рівні численних міжлюдських взаємодій. За приклад такого підходу може правити положення фінської дослідниці М. Маттилі, яка підкреслює значення ціннісного порозуміння в повсякденній діяльності організацій. Вона розглядає його, зокрема, як знаряддя менеджменту: цінності має бути досягнуто крізь призму власної роботи, перш ніж вони почнуть реально функціонувати [5]. Цінності, тобто, треба буде досягнути, збагнути, зіставити.

У такому контексті ми визначили ціннісне порозуміння членів спільноти як процес взаємного виявлення, порівняння, усвідомлен-

ня, визнавання цінностей, стан взаємного розуміння та прийняття їх як істотного і невідмінного факту співіснування, корекцію ставлень до них під час значущої взаємодії їхніх носіїв у процесі колективної адаптації до умов життєдіяльності [1].

Мета статті полягає в узагальненні результатів емпіричного дослідження уявлень респондентів на сході і заході України про можливість ціннісного порозуміння між представниками цих регіонів та з'ясуванні його соціально-психологічного змісту.

Виклад основного матеріалу. Проведене емпіричне дослідження складалося з двох частин. У серпні 2016 р. було опитано 50 мешканців м. Маріуполя Донецької обл. У статевій структурі вибіркової сукупності мав місце перебік у бік перевищення частки жінок (62%) порівняно із загальною структурою населення великих міст України. За віком респонденти розподілилися таким чином: від 18 до 29 років – 22%, від 30 до 49 – 34, 50 років і старші – 44%. У вересні аналогічне опитування проведено у Львові, де відтворено статево-вікову структуру маріупольської вибірки.

Як основний метод було застосовано напівстандартизоване інтерв'ю. Респондентам, зокрема, ставили три запитання. У першому їм пропонували сформулювати радіозвернення до мешканців окупованої частини Донбасу. У другому – таке саме звернення до мешканців Західної України. Третє запитання полягало у визначенні того, хто в кого і за що, на думку респондентів, мав би просити пробачення після закінчення війни на Донбасі.

Отримані відповіді проаналізовано за допомогою контент-аналізу. За його результатами у зверненнях респондентів до мешканців Донбасу та Західної України виділено по 20 змістових одиниць, у питанні про пробачення – 16. У просторі цих одиниць здійснено кластерний аналіз, завдяки чому було визначено спільне і відмінне в змісті оцінок воєнно-політичних подій на Донбасі мешканцями Маріуполя і Львова. Поряд із відмінностями, які роз'єднують, виявлено оцінки, що можуть становити основу евентуального ціннісного порозуміння: це відмінності об'єднавчі та подібності – суперечливі і несуперечливі [1].

Наступна обчислювальна процедура полягала в типологізації респондентів. Нас цікавила наявність в обох містах осіб, які мають схожі або різні погляди на оцінювані події. Ясна річ, що схожі погляди можуть бути основою легкого й швидкого порозуміння. Натомість різниці в поглядах потребують пильнішої уваги, аби можна було краще зрозуміти їхні психологічні причини та окреслити перспективи можливого ціннісного компромісу.

Із цією метою було виокремлено 24 ознаки, які фігурували в не менш як 10 відповідях, і на їхній основі проведено кластерний аналіз за методом Варда. У результаті всі респонденти поділилися на шість кластерів. У чотирьох із них кількість респондентів із Маріуполя і Львова була приблизно однаковою, відтак саме ці чотири групи ми трактуємо як носіїв тих ціннісних уявлень, які містять у собі об'єднавчий потенціал. Ще в одному кластері переважали респонденти з Маріуполя та в одному – зі Львова. Ці дві групи представляли уявлення, які, очевидно, роз'єднують мешканців східних і західних регіонів країни.

Для уявлення відповідних змістів оцінки респондентів із кожного кластера було порівняно з оцінками, що їх дала решта респондентів – тих, які ввійшли не до цього кластера, а до п'яти інших.

У першому кластері об'єдналися 30 респондентів – 14 маріупольців і 16 львів'ян. Від більшості опитаних вони відрізнялися тим, що у зверненнях до мешканців Донбасу частіше висловлювали небажання що-небудь говорити ($p \leq 0,01$), співчуття (відмінності були значущими на рівні $p \leq 0,01$), побажання миру ($p \leq 0,05$). У зверненнях до мешканців Західної України найпомітнішою виявилася констатація, що на Західній Україні все гаразд ($p \leq 0,05$). У відповідях із приводу прохання про пробачення найчастіше лунала думка, що ніхто не повинен просити пробачення, що цього не потрібно ($p \leq 0,01$). Таку позицію можна назвати примирливо-поблажливою, яка віддзеркалює небажання загострювати конфлікт, прагнення уникати прямих звинувачень.

Третій кластер утворили вісім респондентів – по чотири з кожного міста. Щодо мешканців Донбасу найчастішими виявилися побажання триматися ($p \leq 0,01$) та заклики не втрачати надії на краще ($p \leq 0,01$). На адресу мешканців Західної України найпоказовішими виявилися вислови вдячності ($p \leq 0,05$). Такого типу ставлення мають підбадьорливо-заохочувальний зміст.

До п'ятого кластера ввійшли 17 осіб – дев'ять мешканців Маріуполя і вісім – Львова. Звертаючись до мешканців Донбасу, ці респонденти наголошували на тому, що «від них нічого не залежить» ($p \leq 0,01$), що «немає сенсу з ними говорити» ($p \leq 0,05$), виголошували заклики «живіть як хочете» ($p \leq 0,05$). У питанні про пробачення найчастіше згадували про українську владу – Президента, уряд, Верховну Раду, депутатів, які мають просити в народ, людей, матерів загиблих воїнів пробачення за війну ($p \leq 0,01$) і матеріальні нестатки ($p \leq 0,05$). Позицію цієї групи визначено як пасивно-виправдальну, у межах якої мешканцям Донбасу відмовляють у наявності власної політичної суб'єк-

тності та позбавляють політичної відповідальності, а головну провину покладають на офіційну владу.

Шостий кластер охопив 18 респондентів – по дев'ять із кожного міста. У цій групі мешканців Донбасу найчастіше звинувачували в тому, що вони «самі винні» ($p \leq 0,01$), констатували «вас обмануто» ($p \leq 0,01$), закликали бути українськими патріотами ($p \leq 0,05$) або діяти ($p \leq 0,05$). Натомість мешканцям Західної України пропонували бути толерантними ($p \leq 0,05$), шукати порозуміння ($p \leq 0,05$), констатували, що «ми різні» ($p \leq 0,05$). На думку цих респондентів, пробачення насамперед має просити Росія (російська влада, Путін, усі росіяни) в українців за воєнну агресію ($p \leq 0,01$). Такі оцінки можна окреслити як спонукально-звинувачувальні, коли по-різному висловлено звинувачення на адресу мешканців і Донбасу, і Західної України та пропозиції одним і другим діяти певним чином.

У кожному з двох наступних кластерів об'єдналися переважно респонденти з якогось одного міста.

Так, львів'яни кількісно переважали в другому кластері: серед 11 осіб було дев'ять львів'ян і два маріупольці. Ця здебільшого «львівська» група найактивніше закликала мешканців Донбасу бути українськими патріотами ($p \leq 0,01$). Звертаючись до своїх земляків із Західної України, респонденти закликали їх дбати про Україну ($p \leq 0,01$) та відзначали позитивну роль релігії ($p \leq 0,01$). Тут проявилася нібито типова для львів'ян наполегливо-патріотична позиція, яка, проте, не стала домінантною в масштабах усієї львівської вибірки.

У четвертому кластері, куди ввійшли 16 осіб, більше було респондентів із Маріуполя – 12, четверо – зі Львова. Вони найчастіше закликали мешканців Донбасу схаменутися, припинити війну ($p \leq 0,01$) або стверджували, що «немає сенсу з ними говорити» ($p \leq 0,05$). У зверненнях до мешканців Західної України найпомітнішими виявилися вислови поваги до них ($p \leq 0,01$), твердження «ми один народ» ($p \leq 0,01$), заклики шукати порозуміння ($p \leq 0,05$). Із приводу прохання про пробачення найчастіше пропонували Донбасу та його мешканцям просити пробачення в України й українців ($p \leq 0,05$). Такі ставлення визначено як компромісно-проукраїнські – у них наголошено на потребі припинити війну та досягти порозуміння на основі спільних проукраїнських цінностей.

Зміст описаних позицій найвиразніше стосується до чотирьох соціально-психологічних параметрів. Три з них є спільними для респондентів із Маріуполя та Львова. Перший параметр – це прагнення компромісу, порозуміння, примирення. Йому притаманна найбільш гуманістична спрямованість, пов'язана зі співчуттям і бажанням

миру. Другий параметр має мотивувальний характер – орієнтує адресатів звернень на активність певного типу. Ця активність може бути або більш практичною, або більш ментальною. Третій параметр відображає зосередження на проблемі вини за події, що відбуваються, та пошуку винуватців. Простежуються три позиції – імунітивна щодо мешканців Донбасу, екстрапунітивна щодо них же та екстрапунітивна щодо влади. Четвертий параметр увиразнює політико-ідеологічні питання. У його межах співіснують дві проукраїнські позиції: безапеляційно-патріотична позиція львів'ян і теж патріотична, але виразніше зорієнтована на міжособове та міжрегіональне порозуміння позиція мариупольців.

Вочевидь вимагає пояснення брак чітких політико-ідеологічних незгод між мешканцями обох міст. Насправді такі незгоди проявлялися у відповідях респондентів, але їхня питома вага виявилася не досить великою, аби істотно вплинути на загальну схему ціннісного порозуміння. (Більше уваги цьому питанню приділено в попередній публікації з приводу цього ж опитування, див. [1]).

Висновки. Проведене дослідження показало наявність досить вагомих соціально-психологічних підстав для пошуку і досягнення ціннісного порозуміння між мешканцями східних і західних регіонів як основи майбутнього громадянського миру в Україні. Найбільш об'єднаними є прагнення миру, бажання припинити конфлікт, сподівання на краще. Сприятливою є патріотична позиція східняків і західняків – попри певні відмінності в її формулюванні та спрямуванні. Корисними, але наразі менш ефективними видаються наміри й заклики діяти в потрібному напрямі. Чинником, сумнівним із погляду ефективності в актуальних умовах, але таким, що може об'єднати Схід і Захід, є активне незадоволення з державної влади. Безумовно шкодять єднанню взаємні звинувачення, без яких, проте, навряд чи вдасться обійтися в процесі взаємного з'ясування позицій.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні та виробленні практичних соціально-психологічних засобів досягання ціннісного порозуміння в умовах долання істотних тривалих політико-ідеологічних незгод.

Список використаних джерел

1. Васютинський В. О. Перспективи ціннісного порозуміння українців Сходу і Заходу в оцінках подій на Донбасі / В. О. Васютинський // Український психологічний журнал. – 2016. – № 2. – С. 7–18.
2. Albala-Bertrand L. For a sociogenetic constructivist didactics of citizenship / L. Albala-Bertrand // Prospects. – 1996. – Vol. XXVI. – Iss. 4. – P. 705–746.

3. Kuusisto T. Cyber World as a Social System / T. Kuusisto, R. Kuusisto // Cyber Security: Analytics, Technology and Automation, Intelligent Systems, Control and Automation: Science and Engineering / M. Lehto and P. Neittaanmäki (eds.). – Springer International Publishing Switzerland, 2015. – P. 31–43.

4. Lam K.-M. Understanding Citizenship from Dialogues: The Umbrella Movement from the Liberal Studies Curriculum Perspectives in Hong Kong: A Research Dissertation / K.-M. Lam. – The University of Hong Kong, 2015.

5. Mattila M. Understandable and functional organizational values: true or false? / M. Mattila // Social Responsibility Journal. – 2008. – Vol. 4. – Iss. 4. – P. 527–537.

6. Stetter E. Progressive values for the 21st century / E. Stetter, K. Duffek, A. Skrzypek // Progressive Values for the 21st century: Foundation for European Progressive Studies. – 2011. – P. 6–11.

7. Stokhof W. Europe-Asia relationships on the threshold of the 21st century [Electronic resource] / W. Stokhof. – 1996. – Access mode: <http://ias.asia/iasn/iiasn8/general/engelber.html>.

Reference transliterated

1. Vasjutyns'kyj V. O. Perspektyvy cinnisnogo porozuminnja ukrai'nciv Shodu i Zahodu v ocinkah podij na Donbasi / V. O. Vasjutyns'kyj // Ukrai'ns'kyj psykologichnyj zhurnal. – 2016. – № 2. – S. 7–18.

2. Albala-Bertrand L. For a sociogenetic constructivist didactics of citizenship / L. Albala-Bertrand // Prospects. – 1996. – Vol. XXVI. – Iss. 4. – P. 705–746.

3. Kuusisto T. Cyber World as a Social System / T. Kuusisto, R. Kuusisto // Cyber Security: Analytics, Technology and Automation, Intelligent Systems, Control and Automation: Science and Engineering / M. Lehto and P. Neittaanmäki (eds.). – Springer International Publishing Switzerland, 2015. – P. 31–43.

4. Lam K.-M. Understanding Citizenship from Dialogues: The Umbrella Movement from the Liberal Studies Curriculum Perspectives in Hong Kong: A Research Dissertation / K.-M. Lam. – The University of Hong Kong, 2015.

5. Mattila M. Understandable and functional organizational values: true or false? / M. Mattila // Social Responsibility Journal. – 2008. – Vol. 4. – Iss. 4. – P. 527–537.

6. Stetter E. Progressive values for the 21st century / E. Stetter, K. Duffek, A. Skrzypek // Progressive Values for the 21st century: Foundation for European Progressive Studies. – 2011. – P. 6–11.

7. Stokhof W. Europe-Asia relationships on the threshold of the 21st century [Electronic resource] / W. Stokhof. – 1996. – Access mode: <http://ias.asia/iasn/iiasn8/general/engelber.html>.

Abstract

Vasiutynskyi V. O.,
Doctor of Psychological Sciences,
Professor

EASTERN AND WESTERN UKRAINE RESIDENTS' POSITIONS ON THE EVENTS IN DONBAS AS A BASIS FOR FUTURE MUTUAL UNDERSTANDING ON VALUES

The article focuses on the empirical study of Eastern and Western Ukraine residents' positions on the war in Donbass. Fifty respondents in both Mariupol and Lviv it was suggested to formulate broadcast appeal to the inhabitants of Western Ukraine and the occupied part of Donbass. They also had to determine who and why should apologize after the war.

According to the results of a content and cluster analyses, six main positions have been identified. Four of them were inherent to the representatives of both cities, and two corresponded to the opinions of Lviv and Mariupol residents.

A reconciliatory and lenient position indicated reluctance to escalate the conflict and desire to avoid direct accusations. An encouraging and incentive position embodied in the appeals not to lose hope for the better. Within a passive exculpatory position, Donbass residents deprived their political agentivity and responsibility. According to an impellent and accusatory position, the respondents expressed the accusations towards both Donbass and Western Ukraine residents and offered them to act in a certain way. A persistent patriotic position of Lviv residents, however, did not dominate in the Lviv sample. In return, the respondents from Mariupol demonstrated a compromise pro-Ukrainian position emphasizing a need to stop the war and reach a consensus based on shared values.

As a result, the most important social and psychological reasons to achieve mutual understanding on values in Ukraine are desire of peace, desire to stop the conflict, hope for the better, intentions to be active, and patriotism. Dissatisfaction with government is questionable in terms of effectiveness, but it can unite East and West. Recriminations affect unity; nevertheless, it is unlikely to achieve mutual understanding without them.